

TUTKIMUSKOHTENA ÄIDINKIELEN JA KIRJALLISUUDEN OPPIKIRJASARJA

Katri Savolainen *Kieli ja sen käyttäjät äidinkielen oppikirjasarjan tuottamana. Kasvatustieteellisiä julkaisuja 43. Joensuun yliopisto, 1998. 201 s. ISBN 951-708-694-6.*

Katri Savolainen on väitöskirjassaan »lähtenyt hakemaan oppiaineen luonnetta oppikirjoista», koska se on »ainakin yksi väylä, jota pitkin oppiaineen arki näytetään» (1999: 247). Hän on rajannut tutkimustehtävänsä kieleen: työssään hän analysoi yhden peruskoulun ala- ja yläasteelle suunnatun äidinkielen oppikirjasarjan käsitystä kielestä ja sen käyttäjistä. Oppikirjan merkitys opetuksessa on tutkijan mukaan erityisen suuri ala-asteen opettajille, joiden kielitieteelliset opinnot ovat niukat ja jotka ovat siksi tottuneet luottamaan oppikirjaan. Tutkimus on kiinnostava myös kohteensa vuoksi. Vuonna 1994 ilmestyneissä Peruskoulun opetussuunnitelman perusteissa ja *Kieli ja sen kielioipit* -komiteamietinnössä kielioipin opetusta halutaan muuttaa tutkivaksi, kiinnostavaksi, innostavaksi ja monia näkökulmia sallivaksi sekä ennen kaikkea käytännönläheiseksi. Miltä näyttää siis 90-luvun oppikirjan kielioippi?

Tutkitun oppikirjasarjan valintakriteerinä oli se, että vain tämän sarjan kustantajalta (Weilin+Göös) on ilmestynyt 90-luvulla (vuosina 1992–1996) sekä ala- että yläasteen oppikirjat. (Itse asiassa myös Otava on kunnostautunut tällä saralla, mikä on jäänyt Savolaiselta huomaamatta.) Tutkimusaineistoksi ei kelpuutettu opettajan oppaita, vaikka niillä luulisi olevan myös merkitystä, kun oppikirjasarjan kielinäkemystä selvitetään. Tutkimusaineistoon Savolainen viittaa ikään kuin ala- ja yläasteen oppikirjasarjat muodostaisivat yksikön. Niillä on kuitenkin eri tekijäryhmät, ja tästä syystä olisin mieluusti halunnut muun muassa tietää, millaista yhteistyötä tekijä-

ryhmät ovat tehneet. Tutkittu kirjasarja noudattelee melko lailla muita oppikirjasarjoja, koska tekijöiden mukaan uusia tuulia sisältävää sarjaa on vaikea myydä. Oppikirjan tekijöitä ovat myös kirjankustantajat — mikä onkaan markkinavoimien osuus oppikirjan sisältövalinnoissa?

Savolainen on tutkinut opetustekstejä ja tehtävänantoja, joiden aiheena on jollakin tavoin kieli. Analysoinnin kohteena on myös oppikirjan välittämä piilonäkemys kielestä. Lukijalle ei kuitenkaan tarkoin selviä, millä perusteella oppikirjojen 2 087 sivusta tutkimusaineistoksi päätyy noin 1 400 sivua: miten tutkija on pystynyt erottamaan, milloin oppikirjoissa ei puhuta kielestä eikä kielenkäytöstä? Hän itsekin toteaa (s. 21): »Kuitenkin lukiessani aineistoa kieltä koskevaa tietoa tuntui koko ajan löytyvän myös muista jaksoista —». En mitenkään vähättele tutkimuskohteen rajauksen vaikeutta; vuoden 1994 opetussuunnitelman perusteet korostavat oppiaineemme osa-alueiden integrointia, mikä tarkoittaa sitä, että kielitieto pyritään liittämään sopivalla tavalla kielenkäyttöön (ks. Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet s. 46; Sinko 1994: 9).

Tutkimuksen menetelmänä on diskursianalyysi. Keskeinen lähtökohta on Faircloughin (mm. 1989) ajatus, että kaikkiin teksteihin rakentuu tietty maailmankuva, joka heijastaa kirjoittajan ja ympäröivän yhteisön arvojärjestelmää. Oppikirjatekstiä tutkija pitää omanlaisenaan (genrenä).

Oppikirjatekstillä on Suomessa pitkä ja vakaa perinne, joka monelta taholta säätelee oppikirjoja, jolloin yksittäinen te-

kijä tai tekijäryhmä voi muuttaa olemassa olevaa käytäntöä vain vähän (s. 176).

Savolaisen tutkimusotteessa on siis piirteitä kriittisestä lingvistiikasta: kieli tuotetaan sosiaalisessa kontekstissa ja kielellä luodaan sosiaalista todellisuutta, tutkimuksessa tehdään näkyväksi tekstin luonnollistumia (ks. Heikkinen ja Hiidenmaa 1999: 88–89; Kalliokoski 1996: 20–24). Koska tekstintutkimus on 90-luvulla laajentunut tieteilenväliseksi ja koska alan tutkimuskohteet ja -menetelmät ovat tiedetaustan mukaan varsin monimuotoiset (Heikkinen ja Hiidenmaa 1999: 84), Savolainen olisi voinut tarkentaa menetelmiään. Oppikirjagenren kehityksestäkään ei saada yleistietoa, eikä tutkimus siis oikein asetu minkäänlaiseen kriittisen lingvistiikan tutkimusjatkumoon.

Savolaisen tutkimuksessa on neljä teorialukua: ensimmäisessä esitellään peruskoulun oppiaine nimeltä äidinkieli ja kirjallisuus, toisessa ongelmat, aineisto ja menetelmä, kolmannessa käsitteet oppiminen, tieto ja kieli sekä seitsemännessä luvussa kielen omaksuminen ja käyttö. Kolmannen ja seitsemännän luvun väliin sijoittuvat tutkimustulokset oppikirjasarjan kielinäkemyksestä, oppikirjasarjan vuorovaikutuksesta (tekijän ääni, opettaja ja oppilas) ja oppikirjasarjan fiktiivisestä maailmasta (fiktiivinen opettaja, oppilas ja muut hahmot). Seitsemännän luvun jälkeen esitellään oppikirjasarjan hyvä kielenkäyttäjä (puhuja, kirjoittaja ja lukija) ja oppikirjasarjan asenne kieleen. Ihmetyttää, miksi oppikirjasarjan fiktiivinen piirroshahmojen maailma on saanut oman lukunsa. Eikö fiktiivisten opettajien, oppilaiden ja eläinten sanomisia olisi voinut pitää opetustekstinä siinä missä muutakin tekstiä? Ja miksei näitä piirroshahmoja eritellä kuva-analyysin keinoin?

Savolaisen tutkimustulokset (s. 177–181) ovat synkkää luettavaa, ja ne ovat Kieli ja sen kieliopit -komiteamietinnön ja Perus-

koulun opetussuunnitelman perusteiden esittämien pedagogisten suuntaviivojen vastaisia. Oppikirjoissa jää piiloon oppikirjantekijöiden näkemys kielestä ja sen olemuksesta. Kielitieto koostuu hajanaisista irtotiedoista, joita ei kytetä toisiinsa eikä suhteuteta mihinkään. Kielitiedolla on kovin vähän yhteyksiä oppilaiden ja ihmisten arkeen koulun ulkopuolella. Kielitieto ei ole arvokasta eikä kiinnostavaakaan, mikä ilmenee erityisesti ala-asteen oppikirjoissa. Oppikirjojen näkemys oppimisesta syrjäyttää oppilaan oman aktiivisuuden, vaikka niiden pyrkimyksenä onkin edustaa konstruktivistista oppimisenäkemyksiä. Tieto ei siis rakennu oppilaiden omaan kokemukseen ja tietämykseen kielestä. Oppikirjojen oppilas on ristiriitainen: hänen odotetaan innostuvan kaikesta, vaikka hänen oma intuitiivinen tietämyksensä ei olekaan opetuksen lähtökohta.

Yllättävää on, että Savolainen ei löytänyt oppikirjoista tekijän ääntä. Hän sanoo, että »kollektiivisesti laadituissa, kompromissiin pohjautuvissa oppikirjasarjoissa yksittäisen tekijän persoona on häipynyt, subjektin ääni ei kuulu» (s. 75). Savolainen käyttää kuitenkin tutkimuksensa nimeä ja lukujen otsikoita myöten verbiä *tuottaa*: »oppikirjasarjan *tuottama* näkemys kielestä», »oppikirjasarjan *tuottama* hyvä kielenkäyttäjä». Eikö tämä *tuottaminen* ole juuri tekijän ääntä, olkoonkin että tekijänä on ryhmä? Yksi esimerkki tekijän äänestä voisi olla tutkijan (s. 81) esittämä tulkinta oppikirjojen *tuottaman* opettajan ja varsinaisen opettajan suhteesta: opettajan ammattitaitoon ei luoteta, koska oppikirjoissa on paljon pieniä ja laajoja tehtäviä, joita opettaja voisi itsekin keksiä. »Oppikirja ottaa opettajan roolin, varsinainen opettaja häivyttään taustalle.»

Kritisoin tutkijan diskurssianalyysin toteutusta siitä, että »samaa aineistoa analysoimalla toinen tutkija voi päätyä toisen-

laisiinkin tulkintoihin» (s. 176): jollakin tavoin tutkijan tulisi työssään esitellä erilaisia tulkintavaihtoehtoja ja argumentoinnin keinoin vakuuttaa omansa oikeutetuksi. Analyysinsä ja tulkintansa tueksi Savolaisella on poimintoja oppikirjoista: epäselväksi tosin jää, ovatko hänen poimimansa esimerkit edustavia vai kenties kategorian ainoita. Tutkija kyllä toteaa valinneensa »tulkintaa tukevat tekstit sillä perusteella, että vastaavia esimerkkejä aineiston oppikirjoista yleensä löytyy esillä olevaa enemmän» (s. 22), mutta olisin silti kaivannut selkeää esimerkkien esittelyä. Kun yksi tutkimustulos on, että normatiivisuuden lisäksi juuri muuta näkökulmaa kieleen ei esitellä, on hämmästyttävää lukea (s. 49), että »yläasteen kirjassa otetaan huomioon monet kieliopit». Väitteen tueksi esitetään yksi esimerkki, ja arvoitukseksi jää, onko yläasteen oppikirjasarjassa enemmänkin tämänkaltaista sisältöä.

Tulkinnan tueksi esitetyissä esimerkeissä huomiotani kiinnittää edelleen se, että suurin osa niistä on ala-asteen oppikirjoista. Esimerkiksi luvussa 9, jossa käsitellään oppikirjasarjan asennetta kieleen, ala-asteen oppikirjoista esimerkkejä on 28, yläasteen oppikirjoista kuusi. Kokeeksi poimin luvun 9 yläasteen oppikirjan esimerkit testatakseni tutkijan tulkintoja. Hän sanoo (s. 169–170), että vain muutamassa oppikirjasarjan kohdassa oppilasta kehoitetaan miettimään omia kieliasenteitaan. Esimerkkejä on kahdelta oppikirjasivulta, ja tutkija päättelee niiden (ja ehkä muun aineiston) pohjalta, että oppikirja kytkee asenteen heti kielenhuoltoon ja kirjoitetun kielen yliveritaisuuteen, ei kielen kiehtovuuteen eikä tarkoituksenmukaiseen viestintään. Havaintojeni mukaan samaisilla sivuilla on myös muunlaista materiaalia kuin normatiivisuutta: pohdittavaksi esitellään erilaisten sananlaskujen käsityksiä kielen merkityksestä (esim. *Enne päivä syömätä ko ihminen*

huastamata, Kyllä turpa tuttuja tekköö, Suun kaotta mielj haesoo), omin sanoin kuvailtavaksi ehdotetaan käytössä olevia kliseisiä kielen määritelmiä (moitteeton, luova, iloinen, virheellinen, sujuva, selkeä, tarkoituksenmukainen, lempeä, värikäs, eloisa, kömpelö, kuiva, tunteellinen, ruma ja ilmeikäs kieli).

Savolainen laajentaa oppikirjasarjan tulkinnan oppiaineen todellisuuteen:

Se, mitä oppikirjoissa on, tuottaa sitä, miten asiaa opetetaan. Tapa, jolla asioita oppikirjoissa esitellään ja ohjataan tekemään tehtäviä, tuottaa tavan, jolla asioita opetetaan, ja siten näkemyksen oppimisesta. (S. 176.)

Kasvatustieteellisen tutkimuksen mielihokemia on, että opetustapahtuma on kovin monisyinen ja että päätelmien tekeminen yhden analysoitavan kohteen perusteella on — voisiko sanoa — vaarallista. Savolaisen tutkimuksen yleistettävyydestä onkin syytä keskustella.

Yksi hyvän opettajan määritelmä (Englund 1996: 75–87) on se, että opettaja suhteuttaa käyttämänsä opetusmenetelmät ja -materiaalit kulloisiinkin tilanteisiin ja ymmärtää, että hänen valintansa on vain yksi monien mahdollisten joukossa. Oppikirjakin on siis vain yksi mahdollisuus, jota opettaja voi käyttää sopivilla tavoilla omien ja opetusryhmänsä tavoitteiden mukaisesti. On siis aika rohkeata väittää, että oppikirjalla olisi keskeinen asema oppimisen suunnittelussa ja toteutuksessa tai että »oppikirjoissa tunkeudutaan luokkahuoneeseen ohjaamaan oppilaiden työskentelyä opettajan ohi» (s. 99), jos väitteen tueksi ei ole esittää esimerkiksi haastattelutietoa.

Miten oppikirjaa käytetään oppitunneilla? Miten oppikirjasarjan kielikäsitys oikein välittyy oppilaalle ja opettajalle? Savolaisen jatkotutkimussuunnitelmiin kuuluu oppikirjojen käyttäjien (opettajien ja oppi-

laiden) haastattelu, mutta olisin toivonut haastatteluista saatavaa tietoa väitöskirjatutkimuksen tulosten yleistettävyyden vuoksi. Onko opettaja oppikirjan täytäntöönpanija (niin kuin 1970-luvulla kouluhallituksen tarkastamien oppikirjojen aikaan) vai valtakunnallisten perusteiden mukaan koulukohtaisen ja oman opetusryhmänsä opetussuunnitelman suunnittelija, toteuttaja ja arvioija (niin kuin nykyisin ajatellaan)? ■

LEENA VAHALA-VIRKKALA
*Helsingin normaalilyseo, PL 38,
00014 Helsingin yliopisto*
Sähköposti:
leena.vahala-virkkala@kolumbus.fi

LÄHTEET

ENGLUND, TOMAS 1996: Are professional teachers a good thing. – Ivor Goodson & Andy Hargreaves (toim.), *Teachers' professional lives*. London: Falmer Press.

FAIRCLOUGH, NORMAN 1989: *Language and power*. London: Longman.

HEIKKINEN, VESA – HIIDENMAA, PIIRJO 1999: Me ja muut tekstintutkijat. – *Virittäjä* 103 s. 84–92.

KALLIOKOSKI, JYRKI 1996: Johdanto. – Jyrki Kalliokoski (toim.), *Teksti ja ideologia. Kirjoituksia kielestä ja vallasta*. Kieli 9. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

Kieli ja sen kieliopit. Opetuksen suuntaviivoja. Helsinki: Painatuskeskus, 1994.

Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet. Helsinki: Opetushallitus, 1994.

SAVOLAINEN, KATRI 1999: Kieli ja sen käyttäjä äidinkielen oppikirjasarjan tuottamana. Väitöksenalkajaisitelmä Joensuun yliopistossa 6. marraskuuta 1998. – *Virittäjä* 103 s. 246–250.

SINKO, PIIRJO 1994: Millainen oppiaine äidinkieli on opetussuunnitelman perusteissa 1994? – Piirjo Sinko (toim.), *Näkökulmia äidinkielen opetussuunnitelmaan*. Helsinki: Opetushallitus.

KIINNOSTAVA TUTKIMUS, MASENTAVAT TULOKSET

Katri Savolainen *Kieli ja sen käyttäjä äidinkielen oppikirjasarjan tuottamana*. Kasvatustieteellisiä julkaisuja 43. Joensuun yliopisto, 1998. 201 s. ISBN 951-708-694-6.

Katri Savolainen on tehnyt modernin ja ajankohtaisen väitöskirjan. Hän on tutkinut, minkälaisia ovat kieli ja kielenkäyttäjät suomalaisissa peruskoulun yläasteen äidinkielen oppikirjoissa. Aihepiiri on ajankohtainen siksi, että äidinkielen ja kirjallisuuden opetuksen sisältöä on uudistettu monin tavoin ja keskustelun tueksi tarvitaan analyysijä ja tietoa.

Myös opetuksen ja oppimisen tutkimisen kannalta työ on ajankohtainen, sillä nämä vuosikymmenet ovat hylänneet käsi-

tykset tiedon omaksumisesta ja valmiista tiedosta ja korostaneet oppilaan yksityisen tietovarannon rakentumista ja tiedon kontekstuaalisuutta. Opetussuunnitelmissa ja koulujen toimintaperiaatteissa otetaan yhä enemmän kantaa näihin oppimista ohjaaviin ideologioihin. Tämän tueksi tarvittaisiin huomattavasti enemmän myös kielitieteellistä tutkimusta oppimisen kielestä ja luokkahuoneen tapahtumista. Oppimateriaalitutkimus on jo päässyt hyvään alkuun.

Työ on lähtökohdiltaan moderni, suo-

▷